

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Апселямова Аліме Ісмаїлівна

УДК: 323.1.000.31(477.75)

**МІЖЕТНІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ НАРОДІВ КРИМУ
(ПОЛІТИЧНИЙ І СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТИ)**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути і процеси

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2011

Дисертацією є рукопис
Робота виконана в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор політичних наук, доцент
Кузьмін Петро Васильович,
Республіканський вищий навчальний заклад «Кримський інженерно-педагогічний університет»,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, доцент
Фісун Олександр Анатолійович
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
завідувач кафедри політології

кандидат філософських наук
Цветков Олександр Петрович
Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського,
доцент кафедри соціології та соціальної філософії

Захист відбудеться 13 травня 2011 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Міністерства освіти та науки України (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36).

Автореферат розісланий «12» квітня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ростецька С. І.

Загальна характеристика роботи

Актуальність теми дослідження. Проблема міжетнічних відносин в Криму є однією з найгостріших протягом останніх десятиліть. Процес репатріації раніше депортованих етнічних груп до Криму, що розпочався наприкінці вісімдесятих років минулого століття визначив особливості політичного, соціально-економічного, культурного розвитку регіону на найближче майбутнє, обумовивши своєрідний формат міжетнічних комунікацій в Автономній Республіці Крим.

Актуальність теми даного дослідження обґрунтовується двома базовими групами факторів. Перша група обумовлена складністю, багатогранністю і суперечністю міжетнічної взаємодії народів Криму.

Перш за все, визначається це тим, що етнічні групи в Криму є специфічними політичними суб'єктами з різним ступенем інституціоналізації, політизації, внутрішньогрупової мобілізації. Відповідно різноспрямовані й інтереси регіональних етнічних політичних еліт, характер, технології та способи участі їх у політичному процесі та впливу на владу.

Друга група факторів охоплює питання реальної етнополітики держави, спрямованої на управління етнополітичними процесами в країні, в цілому, і на розвиток Криму, як специфічного регіону України. Неоднозначність і невизначеність етнополітики України призводить до провокування самою владою етнополітичної напруженості, ігнорування етнічних суб'єктів в одних ситуаціях і задоволення їх інтересів – в інших. Прикладом цієї тези може слугувати земельна проблема на півострові, з супутніми їй самозахопленням, рейдерством, корупцією при розподілі ділянок, непрозорим розпаюванням рекреаційно привабливих площ.

Загалом міжетнічні і міжкультурні комунікації виступають малодослідженим феноменом. У контексті Криму з його специфічною інтеграційною моделлю міжетнічної взаємодії ця проблема є досить актуальною. Відносно етнополітичних процесів в регіоні категорії теорії міжетнічної комунікації повною мірою не застосовувалися, а аналіз соціально-політичних процесів у контексті міжетнічних комунікацій комплексно не проводився. Малодослідженим залишається питання про форму взаємодії етносів Криму. По-перше, ця проблема неоднозначна у визначенні та параметрах форм взаємодії, по-друге – можлива її політизація, що призведе до ескалації напруженості у взаємодії етносів регіону.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках наукової теми кафедри політичних наук Південноукраїнського національного педагогічного університету імені

К. Д. Ушинського «Трансформаційний процес в Україні: основні проблеми та умови їх вирішення» (№ держреєстрації 0109U000215).

Мета дисертаційного дослідження полягає у виявленні специфіки і здійсненні аналізу міжетнічних комунікацій народів Криму в політичному і соціокультурному аспектах.

Для досягнення поставленої мети передбачається розв'язання наступних дослідницьких **завдань**:

- дослідити еволюцію наукових уявлень про сутність і зміст міжетнічних комунікацій;
- сформулювати і проаналізувати параметри і моделі міжетнічних комунікацій;
- виявити сутність і специфіку репатріації депортованих етносів в АРК;
- проаналізувати динаміку політичного контексту репатріації;
- обґрунтувати специфіку національного руху кримських татар і його інститутів як суб'єктів політичного процесу в Криму;
- дослідити тенденції розвитку кримськотатарського національного руху і виявити їх вплив на комунікаційну взаємодію в кримському регіоні;
- сформулювати основні підходи і версії інтеграційних моделей міжетнічної взаємодії народів Криму.

Об'єктом дослідження виступають міжетнічні комунікації в політичному полі сучасності.

Предметом дослідження – політичні і соціокультурні аспекти міжетнічної комунікації народів Криму.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є система філософських, загальнонаукових і спеціальних наукових методів. Діалектичний метод, дав змогу проаналізувати міжетнічні комунікації в процесі взаємодії народів Криму, виявляючи їх єдність і протиріччя.

Історичний метод використовується в ході всієї роботи для дослідження динаміки соціокультурних і політичних процесів. Культурологічний підхід дозволив обґрунтувати вплив на міжетнічну взаємодію особливостей культури, норм і моделей поведінки етносів, що беруть участь у ньому. Аксіологічний підхід допоміг виявити роль цінностей суб'єктів у системі міжетнічних комунікацій. Порівняльний аналіз застосовується в сукупності з історичним і системним для дослідження етапів і характеру взаємодії державних структур та етнічних інститутів і т. д.

Системний підхід дозволяє дослідити проблему в цілому, у функціональному взаємозв'язку елементів і комунікацій між ними. Так, соціокультурні і етнополітичні процеси розглядаються як характеристики політичної системи, етнічні інститути, органи влади – як елементи політичної системи. Використання системного підходу визначає розуміння міжетнічних комунікацій як цілісного процесу, що характеризується функціональною взаємодією комплексу елементів. Інституційний метод дозволяє більш

детально вивчити функціонування позначених елементів як політичних інститутів.

Група психологічних методик сприяє аналізу моделей політичної поведінки, форм масової активності, феноменів етнічної ідентичності, процесів етнізації й інкультурації. Група соціологічних методів (соціологічні опитування, контент-аналіз преси тощо) допомогла розглянути соціальні і політичні параметри досліджуваних процесів. Метод моделювання використовується для аналізу існуючих інтегративних моделей побудови «Кримського будинку».

Наукова новизна полягає в комплексному аналізі політичних і соціокультурних аспектів міжетнічних комунікацій народів Криму, в контексті макросоціальних процесів. Інноваційні компоненти роботи включають такі складові:

Уперше:

– проаналізовано етнополітичні процеси в Криму, в контексті теорії міжетнічних комунікацій; визначено параметри, форми і фактори міжетнічних комунікацій, які спостерігаються в регіоні;

– обґрунтовано положення про те, що репатріація депортованих народів Криму є специфічним макросоціальним суперечливим процесом, що має свої суб'єкти, особливості, динаміку. Репатріація, що розуміється як «повернення» депортованих етносів на свою історичну батьківщину, трактується в двох значеннях: у вузькому – як повернення до «джерел», до етнічних і субетнічних ідентичностей; у широкому – як макросоціальний міграційний процес, з властивими йому мотивацією, етапами, демографічними параметрами;

– розкрито розуміння національного руху кримських татар як соціокультурного феномена, з властивим йому комплексом ознак: мотивацією участі, масовістю, програмними вимогами, технологіями взаємодії з владою; обґрунтовано значення національного руху як основи формування сучасної етнічної еліти.

Уточнено:

– взаємозв'язок макрополітичних і макросоціальних процесів з внутрішньоетнічними і внутрішньогруповими;

– специфічність етнічних інститутів з властивими їм технологіями участі та мобілізації своїх етнічних груп, системою етнічних міфів і нормативних цінностей, конструктами політичних образів і тактикою їх впровадження;

– критерії аналізу інтеграції великих етнічних груп в приймаючий соціум, параметри визначення статусів інтегруючих етнічних груп.

Дістало подальший розвиток:

– використання в якості критеріїв дослідження категорій міжетнічної дистанції, параметрів, моделей і факторів міжетнічної взаємодії, етнічної межі, етноінтегруючих та етнодиференціюючих факторів, культурного шоку;

- дослідження політичних процесів в АРК як детермінованих етнополітичними, соціокультурними і зовнішньополітичними факторами;
- систематизація підходів і версій інтегративних моделей, пропонованих кримському соціуму політичними і етнічними елітами.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що положення і основні висновки даної дисертаційної роботи можуть бути використані:

- для аналізу факторів і форм міжетнічної взаємодії на різних рівнях соціальної структури та політичного процесу;
- для розробки різного роду проектів, що торкаються питання міжетнічної взаємодії, міжетнічної злагоди та запобігання міжнаціональних конфліктів;
- у ряді навчальних курсів, таких як «Політологія», «Етнополітологія», «Етносоціологія», майстер-класів з міжетнічної взаємодії та комунікацій, теорій етносів, технологій управління конфліктами та ін.

Апробація результатів роботи. Основні положення дисертації обґрунтовувалися на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Демократія на пострадянському просторі: теорія і практика» (Сімферополь – Ялта, 2000 р.), Відкрита науково-практична конференція молодих вчених Криму (Сімферополь, 2001 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Чорноморський регіон: сучасні геополітичні реалії» (Сімферополь, 2000 р.), міжконфесійні читання (Сімферополь, 2001 р.), науково-практична конференція «Дні науки в ТЕІ» (Сімферополь, 2003 р., 2004 р., 2005 р.), кримські Панарінські читання (Сімферополь, 2006 р.), Всекримська наукова конференція «Молода наука Криму» (Сімферополь, 2007 р.), ХХІХ міжнародні наукові читання «Культура народів Причорномор'я з найдавніших часів до наших днів» (Сімферополь, 2010 р.).

Дисертація обговорювалася на методологічних семінарах кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено в 7 наукових публікаціях, 4 з яких опубліковані у виданнях, визнаних ВАК України фаховими з політології.

Структура та обсяг роботи.

Мета, задачі та логіка наукового дослідження визначили структуру і зміст роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, 7 підрозділів, висновку та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи складає 193 сторінки. Список використаних джерел представлений 227 найменуваннями (23 стор.).

Основний зміст роботи

У вступі обґрунтована актуальність теми, подана характеристика ступеня розробленості, визначений предмет дослідження, сформульовані його цілі і завдання, охарактеризовані використані в роботі методи, показана

новизна і практичне значення, викладені відомості про апробацію теоретичних положень, його структуру та обсяг.

У першому розділі «Міжетнічна взаємодія як дослідницька проблема» проаналізовано основні наукові джерела і матеріали за темою дисертації, базові напрямки дослідження міжетнічної взаємодії у вітчизняній і зарубіжній науці, а також описано сутність, параметри, форми і фактори міжетнічної взаємодії як основних категорій міжкультурної комунікації.

В підрозділі 1.1 «Методологічні аспекти аналізу міжетнічних комунікацій» показано, що міжетнічні комунікації виступають частиною більш фундаментального і масштабного процесу міжкультурних комунікацій. Виникнення міжетнічних комунікацій як наукової проблеми обумовлено об'єктивними процесами світового розвитку, взаємодією різних регіонів, держав, етносів.

Теорії міжетнічних комунікацій, родоначальниками яких справедливо вважаються Ф. Боас та А. Кребер, виникли в рамках культурної антропології в 60-70-их роках минулого століття. Методологічним форматом їх робіт стали польові дослідження дописемних примітивних народів.

У цілому, теоретичний аналіз міжкультурної комунікації був проведений такими авторами як Т. Грушевіцька, Д. Мацумото, Г. Почепцов, О. Садохін та інші. Філософські основи вивчення міжкультурної взаємодії були закладені М. Каганом, М. Кокшаровим, С. Лур'є, О. Панаріним, О. Цветковим.

У сучасному дослідженні міжкультурних комунікацій виділяються психологічні, соціологічні та лінгвістичні напрямки.

У рамках соціологічного напрямку такі дослідники як О. Аймаганбетова, Ю. Арутюнов, Л. Дробіжжева, Т. Ніколаєнко, І. Прибиткова та ін. трактують сутність міжетнічної і міжкультурної комунікації як один з видів соціальної міжгрупової взаємодії. Одиницею аналізу є соціальна, етнічна, субетнічна група, що вступає в контакт з іншими групами і, пов'язані з цим, зміни в їх поведінці.

Дослідники психологічного напрямку – Є. Велешко, С. Єфімов, К. Коростеліна, Є. Чорний, Д. Ольшанський, З. Сікевич, Г. Солдатова, Є. Шестопап та ін. вважають, що основою міжкультурної взаємодії виступають цінності, переконання, установки. Одиницею аналізу в цьому напрямі виступає індивід з його когнітивними, афектними та несвідомими характеристиками.

Лінгвістичний напрям у дослідженні міжкультурної комунікації представлено роботами Е. Хола, С. Тер-Мінасової, М. Бергельсона та ін. Ключовою складовою даного напрямку є положення про мову, як про невід'ємну частину комунікації.

В підрозділі 1.2 «Параметри, фактори і форми міжетнічної взаємодії» Для повнішого аналізу міжетнічної взаємодії варто розглянути наступні ключові категорії: культурний шок, культурна дистанція, етнічний простір,

міжетнічний контакт або етноконтактна ситуація, і в контексті їх розуміння визначити параметри, чинники і форми явища, що досліджується.

Так, поняття «культурний шок», яке було введено у наукову термінологію К. Обергом, – це входження в нову культуру, що супроводжується втратою соціальної і особової ідентичності, кризою цінностей і соціальним дискомфортом. Тобто, це конфлікт двох культур на рівні індивідуальної свідомості. У цілому, культурний шок довгий час оцінювався негативно. Очевидно, через неоднозначність явища: по-перше, він веде через дискомфорт до зміни або навіть відмови від своєї етнічної ідентичності, наслідком чого служить маргіналізація. Проте, по-друге, сприяє отриманню нових, більш адаптивних, адекватних ідентичностей.

Наступним поняттям, що визначає процеси міжетнічної комунікації, є категорії «етнічної межі» і «міжетнічної дистанції». Сучасну інтерпретацію вони отримали в рамках конструктивістського підходу. Поняття «етнічна межа» не синонімічне категорії «межі етносу», незважаючи на те, що обидва мають соціокультурне наповнення.

Для цієї роботи поняття соціальної і культурної межі є одним із базових, оскільки саме вони частково детермінують сучасні моделі, особливості і тенденції в міжетнічних комунікаціях у суспільстві. У цілому, соціально-культурна дистанція виступає одним із параметрів аналізу етнічної ідентичності. Визначальним поняттям у цьому випадку служить нормативна культура, внаслідок чого виникає розподіл на традиційні і модерністські суспільства.

Таким чином, параметрами аналізу міжетнічної взаємодії служать категорії соціальної і культурної дистанцій, культурного шоку, чинники дистанціювання, етноконтактної ситуації, етнічної межі.

Наступним аспектом дослідження виступають чинники і моделі міжетнічної взаємодії. Моделі або форми міжетнічного контакту і міжкультурної взаємодії в цілому можуть бути конструктивними або деструктивними. Параметрами в цьому контексті служать: ступінь збереження етнічної ідентичності; ступінь інокультурного впливу і запозичень; психологічний стан контактуючих сторін і їх оцінка процесів, що відбуваються, і явищ; застосування політичних технологій, політичного тиску примушення і насильства (як фізичного, так і психологічного: статусного тиску і пресингу).

Форми міжетнічної комунікації визначаються низкою чинників як макро–, так і мікросоціальних. Серед них дослідники виділяють такі групи: історичні, соціальні, культурні, психологічні (особові), ситуативні, політичні. Основою аналізу форм міжетнічних комунікацій є дослідження власне міжетнічного контакту, суть якого вужче за поняття міжетнічна взаємодія.

У цілому, в цьому контексті можна виділити такі форми міжетнічної комунікації: асиміляція, інтеграція, дифузія, акультурація, транскультурація, «діалог культур» та ін.

У висновках до розділу I зазначається, що теорії міжкультурної комунікації в цілому є однією з методологічних концепцій, що з'явилися в рамках теорії інформаційного суспільства. Вони досліджують явища контакту, взаємодії різних культур, цивілізацій, регіонів і наслідки цієї взаємодії, обмін елементами культури, форми і фактори цього процесу в рамках сучасного інформаційного суспільства.

Визначальними в процесі міжкультурної та міжетнічної взаємодії є її фактори, параметри і форми. Виділяються політичні, історичні, ситуативні, соціально-економічні, психологічні фактори взаємодії.

Серед параметрів міжетнічної взаємодії виділяють поняття «культурний шок», «етноконтактна ситуація», «етнічний простір», «соціокультурна дистанція», «етнодиференціюючі й етноінтегруючі фактори» тощо. До форм міжетнічної комунікації і взаємодії відносять інтеграцію, сегрегацію, геттоїзацію, асиміляцію, етногенетичну міксацію, консолідацію, діалог культур, транскультурацію, геноцид та ін.

У другому розділі **«Репатріація депортованих народів як детермінанта міжетнічних комунікацій (на прикладі Криму)»** досліджується процес репатріації депортованих етносів до Криму, його особливості, етапи, основні політичні суб'єкти, що впливають на динаміку міжетнічної взаємодії.

В підрозділі 2.1. *«Феномен «повернення»: кримська специфіка»* автор розглядає репатріацію як унікальне явище в світовій практиці. У дисертації обґрунтовується положення специфічності процесу повернення, вираженням якого є наступні характеристики. По-перше, фоновим моментом репатріації є розпад СРСР і становлення на його території нових самостійних держав. Якщо початковий етап повернення проходив у рамках єдиної країни, то на подальших етапах репатріації кримські татари та інші мігранти перетнули територію декількох держав, з витікаючими відповідно наслідками і труднощами. Україна опинилася наодинці з проблемами інтеграції та облаштування депортованих народів.

По-друге, мотивація повернення – високий рівень регіональної ідентичності, значно вищий, ніж на материковій Україні.

По-третє, повернення відбувалося в умовах створення Автономної Республіки Крим, одного з суб'єктів системи адміністративно-територіального устрою України. Недостатнє правове регулювання відносин між Києвом і Сімферополем, прояви місцевого сепаратизму, а також складні і суперечливі відносини між Україною і Російською Федерацією істотно ускладнювало процес репатріації.

У підрозділі 2.2. *«Політичний контекст процесу репатріації»* розглядається політичний процес, який визначається міжетнічною взаємодією суб'єктів в Автономній Республіці Крим. Процес повернення депортованих народів на свою історичну Батьківщину – Крим, що розпочався наприкінці 80-х років минулого століття збігся з цілою низкою складних і деструктивних явищ. На макрорівні – це розпад СРСР з усіма витікаючими наслідками краху

величезної країни, соціально-економічної системи. На національному рівні – становлення незалежної України, суперечності і труднощі формування української державності та політичної нації на території країни. На мікрорівні (регіональному) – так званий «кримський вузол», що зв'язав макросоціальні фактори падіння колишнього політичного режиму і поділу власності, протиріччя між різними рівнями влади, різка трансформація соціальної системи. Ці явища визначили крайню складність в міжетнічній взаємодії в Криму на початковому етапі репатріації.

Політичні події на півострові задали складний формат «поверненню», яке у свою чергу зіграло двояку роль – і як фактора «дестабілізатора», і як чинника – «стабілізатора», надаючи особливої гостроти політичним процесам і міжетнічним комунікаціям в регіоні.

В підрозділі 2.3. «Національний рух кримських татар і його інститути як суб'єкти міжетнічних комунікацій в АРК» обґрунтовується теза про специфічність національного руху кримськотатарського народу.

Виникле незабаром після скасування режиму спецпоселень національний рух кримськотатарського народу є складним феноменом, схожим з національними рухами інших депортованих народів, а також з дисидентськими об'єднаннями, однак зі своїми специфічними особливостями. За кількістю учасників та соціальної бази – цей масовий рух, тією чи іншою мірою в ньому брав участь весь кримськотатарський народ. На основі цього з певною часткою умовності (для 60-70-х років минулого століття) можна констатувати, що рух володів великим ресурсним потенціалом, своєрідним в умовах панування державної власності, єдиної державної ідеології та ЗМІ. Цільова спрямованість національного руху включала стратегічні завдання і тактику дій, ряд вимог до офіційної влади, що було для колишньої радянської командно-адміністративної системи досить рідкісним феноменом.

У дисертації сформульовані тенденції інституціоналізації руху і пов'язаного з ними процесу етнічного елітоутворення.

Перш за все, це тенденція до стабілізації політичної еліти, тобто, пройшовши період початкового формування, кримськотатарська еліта перейшла в стадію ефективної закритості, відносної стабільності достатньо ефективного політичного функціонування. Вона виробила свої внутрішні «фільтри», освоїла тактику виживання і знайшла свою соціально-політичну «нішу». Наступна тенденція – прагнення до закритості еліти, складнощі входження в неї, певною мірою олігархізація етнічної еліти. Сам по собі цей момент виступає фактором виживання, прагненням до мобілізації, саме він дозволяє групі перейти в розряд еліти на початковій стадії елітотворення. Однак, саме він є «спусковим механізмом» застою і деградації. Третя тенденція полягає в утвердженні кримськотатарської політичної еліти на загальнодержавному рівні, а це передбачає не тільки перехід на новий рівень діалогу з владою, але і пряму участь в ній. У цьому випадку

кримськотатарська еліта відмовляється від такої спадщини національного руху як протистояння з владою і переходить у конструктивну взаємодію з нею. Четверта тенденція зводиться до формування потужної середньої ланки економічної еліти, як правило, очолюваної молодими регіональними лідерами. П'яту тенденцію виявили вибори у Верховну Раду АРК в 2002 році – посилення впливу регіональних лідерів на загальнокримські політичні та соціокультурні процеси.

У висновках до розділу 2 відзначається, що репатріація депортованих народів визначає до теперішнього часу динаміку і гостроту міжетнічних комунікацій в Автономній республіці Крим. Специфіка цього процесу дозволяє говорити про «повернення» в широкому сенсі слова і про «повернення» у вузькому сенсі.

У вузькому розумінні «повернення» кримських татар на свою історичну Батьківщину, означає повернення до «джерел», до етнографічної автентичності, і є заключною стадією пасіонарного поштовху, який зараз переживають кримські татари.

Повернення кримських татар у широкому розумінні є специфічним міграційним процесом, територіальне переміщення населення, що супроводжується зміною місць проживання. Специфіку цьому процесу додає мотивація міграції.

Особливий вплив на досліджуваний феномен мають етнічні еліти, які виражають вузькоетнічні та геополітичні інтереси більших політичних акторів.

У третьому розділі «Інтеграційні моделі міжетнічної взаємодії народів Криму» аналізуються шляхи оптимізації міжетнічних комунікацій в регіоні.

В підрозділі 3.1 «Проекти інтеграції кримських татар в політико-правове поле України» описуються шляхи вирішення питання про включення найчисленнішої депортованої групи в політичний процес і його регламентація.

Виділено базові трактування визначення сутності інтеграції. Інтеграція трактується як складний багаторівневий процес включення етнічних груп в більш масштабну спільність на певних умовах. Кожна модель інтеграції вимагає виділення і обґрунтування властивих їй параметрів.

Базовим елементом інтеграційного процесу є визначення статусу групи, що інтегрується. Статус кримських татар визначається в рамках трьох основних проектів:

1. «Кримські татари – національна меншина в Україні». Це фактично відповідає чинному законодавству України. Ця модель передбачає підвищення ефективності використання наявних і створення додаткових правових механізмів для забезпечення індивідуальних і колективних прав кримських татар шляхом законодавчого надання їм і представникам інших

етнічних спільнот, які зазнали депортації, статусу раніше депортованих громадян.

2. «Національно-культурна автономія кримських татар». Ця модель передбачає створення додаткових політико-правових механізмів, покликаних повною мірою забезпечити потреби кримських татар в етнокультурній самоіндефікації. Фактично, ця модель реалізується: при Президентіві України й органах влади АРК, де створені і діють відповідні консультативно-дорадчі органи, функціонує широка мережа громадських організацій, що представляють інтереси кримських татар і т. д. Однак, в цьому контексті можна ставити питання про ефективність цих інститутів.

3. «Кримські татари – корінний народ». Сутність цієї моделі полягає в легалізації Курултаю і Меджлісу, створення системи самоврядування кримських татар.

У підрозділі 3.2 « Концепція регіонального розвитку: підходи і моделі» запропоновані в якості аксіологічних принципів три основні методологічні посилення:

1. кримський соціум – це складна соціальна система і всі явища, процеси, події тісно взаємозв'язані, зумовлюють і доповнюють один одного і носять системний характер;

2. кримський соціум – це динамічна соціальна система, тому всі явища повинні розглядатися в сукупності, з урахуванням просторових, часових, а також кількісно-якісних параметрів.

3. кримський соціум – самоцінність і неприпустимо дозволяти моделювати довільні ситуації «X», маніпулюючи політичними актами.

В якості моделі регіонального розвитку і міжетнічної взаємодії розглядаються п'ять базових моделей: модель «діалогу культур» О. Цветкова, «геополітична модель» А. Никіфорова, «модель-прогноз» В. Абдураїмова, модель «соціокультурної переробки» С. Градіровського, «регіональна» модель О. Мальгіна.

У висновках до розділу 3 обґрунтовується необхідність політико-правового регулювання міжетнічної взаємодії народів Криму; створення єдиної інтеграційної ідеології, заснованої на регіональному патріотизмі і загальнонаціональній ідентичності.

У висновках дисертації викладено загальні підсумки проведеного дослідження та запропоновано практичні рекомендації.

1. Проведений аналіз проблеми, сформульований у назві дисертаційної роботи, дозволяє зробити висновок, що міжетнічна комунікація є складним процесом взаємодії етносів, при якому відбувається обмін між двома або більш етнічними спільнотами матеріальними і духовними продуктами їхньої культурної діяльності, здійснюваної в різних формах. Міжетнічна комунікація припускає обмін інформацією, компонентами культури, визнання і вживання вироблених «правил гри», а також визнаних нормативних цінностей. Суттєвими аспектами міжетнічних комунікацій

виступають такі явища як культурний шок і міжетнічний контакт, що виникає на початковій стадії процесу. Причому, культурний шок супроводжує не всі етноконтактні ситуації. Його перебіг і глибина, якість і зміст визначаються етнічними межами, характеристиками соціокультурної дистанції. Очевидно, що мають найбільші показники соціокультурної дистанції, відповідно найбільш складно переживають культурний шок мігранти. І чим більш різні й несхожі культури вони представляють, тим більш суперечливі, складні й конфліктні показники міжкультурної та міжетнічної комунікації.

2. Поняття «міжетнічна взаємодія» передбачає діяльність, цілепокладання і результативність. Формами міжетнічної взаємодії є асиміляція, транскультурація, етногенетична міксація, інтеграція, консолідація, «діалог культур», геноцид та ін. Факторами міжетнічної взаємодії виступають історичні, політичні, психологічні, ситуативні та ряд інших.

3. У Криму міжетнічна взаємодія істотною мірою визначається процесом репатріації раніше депортованих народів: вірмен, болгар, греків, німців і кримськотатарського народу. Будучи міграцією за фактичними проявами, репатріація кардинально відрізняється від неї за мотивацією. Вона являє собою «повернення», оскільки для всіх репатріантів Крим є цінністю сам по собі і припускає повернення до «джерел», тому відсутня характерна для міграції ситуація культурного шоку і значної культурної дистанції.

4. Міжетнічна взаємодія народів Криму визначає специфічність політичного процесу в регіоні і в країні в цілому. Аналізуючи політичний аспект міжетнічної взаємодії необхідно акцентувати увагу на елітах, визначаючи їх інтереси, ресурсний потенціал, настроїв і бачення моделей майбутнього розвитку Криму. Одним з детермінуючих чинників міжетнічної взаємодії в регіоні є ступінь політизації етнічних груп, моделі їхньої політичної поведінки й участі. Ступінь політизації залежить від ряду чинників, визначальним серед них є етнічна самоідентифікація, ступінь реалізації етнічних потреб, історичний досвід.

5. Значущими для регіонального розвитку міжетнічних комунікацій в Криму є трансформація політичної системи України в цілому. Посилення вертикалі влади в 1992-1995 роках призвели до практичного згортання автономії Криму. Етнічна орієнтація «помаранчевої» влади – посилення, з одного боку, української ідентичності, а з іншого – антиукраїнського настрою російськомовних кримчан. Сучасні характеристики функціонування політичної системи очевидно також вплинуть на міжетнічну взаємодію в Криму. На сучасному етапі це спостерігається в організаційних і електоральних тенденціях російськоорієнтованих політичних сил (наприклад, «Російської єдності» і «Російського блоку»).

6. Соціокультурний чинник є базовим в міжетнічній взаємодії. Він може виступати, залежно від умов, як фактором етнодистанціюючим, так і фактором етноінтегруючим.

До умов, що визначають ступінь конструктивності соціокультурного чинника, належать такі процеси й явища:

– досвід спільного проживання і діяльності в СРСР. Проте, дія цього феномену – питання часу. У зв'язку з цим виникає проблема зміни інтегруючої ланки. Найімовірніше, нею може і повинна стати «національна ідея», ключовою складовою якої має стати державотворчий принцип;

– достатньо схоже соціально-економічне положення представників різних етнічних груп;

– невисокий рівень так званого «побутового націоналізму». На побутовому рівні конфлікти етнічних груп носять або латентний, або осередковий характер і охоплюють невелику кількість учасників;

– діяльність значної частини етнічної еліти, що бачить майбутнє Криму як спільного дому всіх проживаючих тут етносів.

Деструктивна складова соціокультурного чинника формується під впливом взаємних негативних стереотипів і забобонів етносів; помилок і прорахунків центральних і місцевих органів влади, частини регіональної еліти та лідерів; прагнень і спроб деяких зовнішньополітичних акторів реалізувати в Криму власні геополітичні інтереси.

7. Одним з суб'єктів міжетнічної взаємодії в Криму виступає національний рух кримських татар і його інститути: Курултай, Меджліс і етнічні організації. Національний рух кримськотатарського народу, що виник незабаром після депортації 1944 року в режимі спецпоселень, є соціокультурним феноменом за низкою параметрів. За масштабністю і чисельністю в русі прямо або побічно брав участь весь етнос. За часом існування національний рух виник, розвивався, ефективно функціонував більше 60 років. За ступенем досягнення поставленої при час заснування мети – повернення народу до Криму – виконано. За значущістю – національний рух заклав основу та ідеологію етнічної еліти, визначив характер і якість на початковій стадії формування.

Очевидно, що сучасний стан міжетнічної взаємодії в регіоні визначається функціонуванням етнічно забарвлених політичних і культурних інститутів всіх етнічних груп, що проживають в Криму.

У діалозі з владою деякі інститути виступають безумовними етнічними групами інтересів. Це проявляється в технологіях впливу на владу, мобілізації групи, етнічних міфах. Так само вони володіють певними ресурсами і претендують на їх перерозподіл. Вони виступають генераторами певних ідеологій і проектів, що впливають на свідомість етносів і визначають міжетнічні комунікації. Наприклад, для кримських татар дуже ефективно працює ідеологічний конструкт «корінний народ Криму», для росіян – «Крим – споконвіку російська земля».

8. В «конкурсі» проектів майбутнього розвитку Криму існує низка моделей. Умовно виділяються:

- інтегративні моделі. Вони припускають розвиток міжетнічних комунікацій в контексті імперської збірної соборної національної політики,

визначаючи міжетнічну взаємодію при домінуванні титульного етносу. Однак у цьому контексті два фактори перешкоджають цьому: перший полягає в тому, що українці як титульний етнос не транслюють себе таким. Другий – історична обумовленість дезінтергації та регіоналізації України.

- Модель міжетнічного діалогу, що припускає паритетну, взаємовигідну взаємодію етносів регіону в контексті соціокультурних, політичних, етноконфесійних відносин.

- Євразійська модель, що визначає цілісність, тривалість і неподільність російсько-тюркського світу.

Дві останні моделі мають історичні витoki і традиції в духовній спадщині всіх крупних етносів регіону: І. Гаспрінського, І. Франко, Н. Данилевського та ін.

На регіональному рівні для Автономної Республіки Крим актуальні проблеми: визнання юридичного статусу «корінний народ», на який претендують кримськотатарський народ, караїми і кримчаки і незгода Російської громади на статус національної меншини і дискусійність такого. У цілому виділяються три версії, які мають своїх прихильників і супротивників.

Перша полягає у визначенні вказаних етносів як національних меншин в Україні. Це визначено чинним законодавством держави. Причому, даний статус не влаштовує великі етнічні групи, однак дозволяє зберігати певний стабільний міжетнічний статус-кво.

Другий варіант визначає зміст і повноваження національно-культурної автономії кримських татар у рамках повноцінної автономної республіки Крим з комплексом регіональних повноважень. Досвід кримської автономії 1991 року показав, що це не сприяє вирішенню міжетнічної напруженості, а для центральної влади представляє загрозу цілісності політичної системи, особливо при сучасній тенденції посилення владної вертикалі.

Третя модель обґрунтовує статус кримськотатарського народу як корінного народу Криму.

9. Умовами оптимізації міжетнічної взаємодії в Автономній Республіці Крим можуть стати:

- поліпшення макросоціальних показників: рівня життя, зростання добробуту населення, динамічність вертикальної мобільності;
- підвищення легітимності політичної системи і влади;
- зміна темпів маргіналізації суспільства, повернення до традиційних цінностей сім'ї, культури, етнічності;
- орієнтована на збереження самотності етносів національна політика, базовою ідеєю якої має стати концепція – «нація-співгромадянство»;
- створення ефективних колегіальних консультативних структур, що представляють інтереси всіх суб'єктів міжетнічних комунікацій і регіонів.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Апселямова А. І. Політичні реалії інтеграції кримськотатарського народу в політико-правове поле України / А. І. Апселямова // Політологічний вісник: Збірка наук. праць. Вип. 7. – К.: Знання України, 2000. – С. 14-20.
2. Апселямова А. І. Повернення кримських татар: динаміка та демографічні характеристики / А. І. Апселямова // Політологічний вісник: Збірка наук. праць. Вип. 9. – К.: Знання України, 2001. – С. 181-189.
3. Апселямова А. І. Репатріація кримськотатарського народу: соціально-політичний і культурні аспекти / А. І. Апселямова // Науковий вісник: науковий журнал. – Одеса, 2010. – № 21 (122) – С. 36-46.
4. Апселямова А. І. Національний рух кримськотатарського народу та його інститути як суб'єкти міжетнічних комунікацій в АРК / А. І. Апселямова // Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць. Вип. 40. – Одеса, 2010. – С. 367-377.
5. Апселямова А. І. Процес розвитку етнічної еліти: теорія і тенденції (на прикладі кримськотатарської еліти) / А. І. Апселямова // Культура народів Причорномор'я: науковий журнал. – Сімферополь, 2006. – № 76. – С. 86-90.
6. Апселямова А. І. Теоретичні аспекти міжетнічної взаємодії / А. І. Апселямова // «Молода наука Криму – 2007». Матеріали III Всекримської наукової конференції 19 жовтня 2007. – Сімферополь, 2007. – С. 17-19.
7. Апселямова А. І. Параметри аналізу міжетнічної взаємодії / А. І. Апселямова // Вчені записки таврійського гуманітарно-екологічного інституту: Збірка наук. праць. Вип. 6. – Сімферополь: РІО ТГЕІ, 2009. – С. 250-255.

Анотація

Апселямова А. І. Міжетнічні комунікації народів Криму (політичний і соціокультурний аспекти) – рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2011.

В дисертації здійснено комплексне дослідження етнополітичних процесів, що протікають в Автономній Республіці Крим у контексті теорій міжетнічних комунікацій, визначена специфіка міжетнічних комунікацій народів регіону в політичному і соціокультурному аспектах.

Визначено параметри, форми і фактори міжетнічних комунікацій, що спостерігаються в республіці. Обґрунтовано положення про те, що репатріація депортованих народів Криму є специфічним макросоціальним суперечливим процесом, що має свої суб'єкти, особливості, динаміку.

Розкрито розуміння національного руху кримських татар як соціокультурного феномену, з властивим йому комплексом ознак:

обґрунтовано значення національного руху як основи формування сучасної етнічної еліти.

Уточнено взаємозв'язок макрополітичних і макросоціальних процесів з внутрішньоетнічними і внутрішньогруповими; специфічність етнічних інститутів з притаманними їм технологіями участі та мобілізації своїх етнічних груп. Систематизовано підходи і версії інтегративних моделей, пропонувані кримському соціуму політичними та етнічними елітами.

Ключові слова: міжетнічні комунікації, етногенетична міксація, транскультурація, асиміляція, субетнічні особливості, депортація, репатріація, національний рух, етнічні групи інтересів.

Аннотація

Апсеямова А. И. Межэтнические коммуникации народов Крыма (политический и социокультурный аспекты). – рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 политические институты и процессы. – Государственное учреждение «Южно-Украинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2011.

В диссертации осуществлено комплексное исследование этнополитических процессов, протекающих в Автономной Республике Крым в контексте теорий межэтнических коммуникаций, определена специфика межэтнических коммуникаций народов региона в политическом и социокультурном аспектах.

Определены параметры, формы и факторы межэтнических коммуникаций, наблюдаемые в республике.

Проведенный анализ проблемы, сформулированный в названии диссертационной работы, позволяет сделать вывод, что межэтническая коммуникация представляет собой сложный процесс взаимодействия этносов, при котором происходит обмен между двумя или более этническими общностями материальными и духовными продуктами их культурной деятельности, осуществляемой в различных формах. Межэтническая коммуникация предполагает обмен информацией, компонентами культуры, признание и применение выработанных «правил игры», а также признанных нормативных ценностей. Существенными аспектами межэтнических коммуникаций выступают такие явления как культурный шок и межэтнический контакт, возникающие на начальной стадии процесса. Культурный шок сопутствует не всем этноконтактным ситуациям. Его протекание и глубина, качество и содержание определяются этническими границами, характеристиками социокультурной дистанции. Очевидно, что имеют наибольшие показатели социокультурной дистанции, соответственно наиболее сложно переживают культурный шок мигранты. И чем более разные и непохожие культуры они представляют, тем более противоречивы, сложны и конфликтны показатели межкультурной и межэтнической коммуникации.

Понятие «межэтническое взаимодействие» подразумевает деятельное начало, целеполагание и результативность.

Обосновано положение о том, что репатриация депортированных народов Крыма является специфическим макросоциальным противоречивым процессом, имеющим свои субъекты, особенности, динамику. Репатриация, понимаемая как «возвращение» депортированных этносов на свою историческую родину, трактуется в двух смыслах: в узком – как возвращение к «истокам», к этническим и субэтническим идентичностям; в широком – как макросоциальный миграционный процесс, с присущими ему мотивацией, этапами, демографическими параметрами.

Восстановление додепортационной модели субэтнических характеристик и расселения крымских татар, уклада жизни, традиций, характеристик воспроизводства культурных ценностей невозможно. Таким образом, «возвращение» в узком смысле невыполнимо и это весьма важно в аксеологическом смысле межэтнического взаимодействия.

Межэтническое взаимодействие народов Крыма определяет специфичность политического процесса в регионе и в стране в целом.

При анализе политического аспекта межэтнического взаимодействия, акцентируется внимание на элитах, определяются их интересы, ресурсный потенциал, настрой и видение моделей будущего развития Крыма. Одним из детерминирующих факторов межэтнического взаимодействия в регионе является степень политизации этнических групп, модели их политического поведения и участия. Степень политизации зависит от ряда факторов, определяющим среди них является этническая самоидентификация, степень реализации этнических потребностей, исторический опыт.

Раскрыто понимание национального движения крымских татар как социокультурного феномена, с присущим ему комплексом признаков: мотивацией участия, массовостью, программными требованиями, используемыми технологиями взаимодействия с властью; обосновано значение национального движения как основы формирования современной этнической элиты.

Уточнена взаимосвязь макрополитических и макросоциальных процессов с внутриэтническими и внутригрупповыми. Определена специфичность этнических институтов с характерными для них технологиями участия и мобилизации своих этнических групп, системой этнических мифов и нормативных ценностей, конструктами политических образов и тактикой их внедрения.

Выделена обусловленность политических процессов в АРК этнополитическими, социокультурными и внешнеполитическими факторами. Систематизированы подходы и версии интегративных моделей, предлагаемых крымскому социуму политическими и этническими элитами.

Условиями оптимизация межэтнического взаимодействия в Автономной Республике Крым могут стать: улучшение макросоциальных показателей: уровня жизни, рост благосостояния населения, динамичность

вертикальной мобильности; повышение легитимности политической системы и власти; изменение темпов маргинализации общества, возврат к традиционным ценностям семьи, культуры, этничности; ориентированная на сохранение самобытности этносов национальная политика, базовой идеей которой должна стать концепция – «нация – согражданство»; создание эффективных коллегиальных консультативных структур, представляющих интересы всех субъектов межэтнических коммуникаций и регионов.

Ключевые слова: межэтнические коммуникации, этногенетическая миксация, транскulturация, ассимиляция, субэтнические особенности, депортация, репатриация, национальное движение, этнические группы интересов.

Annotation

Аpselyamova A.I. Interethnic communications of peoples of Crimea (political and sociocultural aspects). – Manuscript.

Thesis for a degree in political science, after specialty 23.00.02 – political institutions and processes. – South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, Odessa, 2011.

The thesis represents a complex study of ethnopolitical processes in the Autonomous Republic of Crimea in the context of theories of interethnic communication, a specificity of interethnic communication of peoples of the region in political and sociocultural aspects.

The parameters, forms and factors of interethnic communication, observed in the republic have been defined. It has been proved the position that the repatriation of the deported peoples of the Crimea is a specific macrosocial and controversial process that has his own subjects, peculiarities, dynamics.

The comprehension of the national movement of Crimean Tatars has been disclosed as a sociocultural phenomenon, with his complex of features; it has been substantiated the value of the national movement as a basis for the formation of modern ethnic elite.

It has been specified the correlation of macropolitical and macrosocial with intra-ethnic and intra-group processes, the specificity of ethnic institutions, with their technologies of participation and mobilization of their ethnic groups.

Keywords: interethnic communication, ethnogenetic mixation, transculturation, assimilation, subethnic peculiarities, deportation, repatriation, national movement, ethnic groups of interests.